

ÖNERMENİN UNSURLARINA DAİR ÜSKÜDÂRÎ'NİN YAKLAŞIMI

 Muhammet Nasih ECE^a

Öz

Mantık biliminin kurucusu Aristoteles'e göre basit bir önerme konu, yüklem ve bağ olmak üzere üç temel unsurdan meydana gelir. Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Bâcce ve İbn Rüşd gibi ilk dönem İslam filozofları da bu üçlü sistemi kabul etmişlerdir. On dördüncü yüzyılın önemli mantıkçılarından Kudbuddin Râzî tarafından ilk defa önermenin dördüncü parçası gündeme getirildi. Onu takip eden Teftazânî, Cürçânî gibi aynı dönemin önemli mantıkçıları da bu meseleyi tartışma konusu yaptılar. Önermenin unsur sayısına dair tartışma, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar gerek bağımsız gerek önermeler mantığına ilişkin metinlerde sürdürüldü. Bu meseleyi önemseyen ve bu nedenle bağımsız bir risale kaleme alan Osmanlı'nın önemli mantıkçılarından biri de Mehmed Emin Üsküdârî'dir. O, önermenin unsurlarına dair tartışmayı, isimlerini vermeden, öncekiler ve sonrakiler denilen mantıkçılar nezdinde çözümlenmeye çalışmıştır. Önceki mantıkçılar önermenin unsurlarını konu, yüklem ve yargısal bağdan ibaret görmüşlerdir. Sonraki mantıkçılar ise bir dördüncüyü ekleyerek önermenin unsurlarını; konu, yüklem, konu ile yüklemi ilişkilendiren bağ ve yargısal bağ olarak belirlemişlerdir. Söz konusu üçlü ve dörtlü analiz yaklaşımları, şartlı önermelerde de sürdürülmüştür. Öncekilere göre şartlı önermede ön-bileşen, art-bileşen ve şart edatı şeklinde üç unsur bulunur. Sonrakilere göre ise bunlara ek olarak önermede olumluluk veya olumsuzluk ögesi de söz konusudur. Üsküdârî önermenin unsur çözümlemesine iki açıdan katkı sunar. Birincisi, bu meseleyi anlaşılır bir dil ve düzeyde özetleyerek konunun boyutlarına dikkat çekmesidir. İkincisi ise, nihaî olarak öncekilerden yana tavır alsa da, öncekiler ile sonrakilerin haklı noktalarını tespit ederek bunları gerekçelendirmesidir.

Anahtar kelimeler: Mantık, önermenin unsurları, konu, yüklem, bağ, Üsküdârî.

USKUDÂRÎ'S APPROACH TO THE ELEMENTS OF THE PROPOSITION

According to Aristotle, the founder of logic, a simple proposition consists of three

^a Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, hermesec2009@hotmail.com

basic elements: subject, predicate and nexus. Early Islamic philosophers such as Fârâbî, Ibn Sînâ, Ibn Bâcce and Ibn Rushd also accepted this triple system. The fourth part of the proposition was brought up for the first time by Kudbuddin Râzî, one of the important logicians of the fourteenth century. The important logicians of the same period, such as Teftazânî and Curcânî, who followed him, also discussed this issue. The discussion about the number of elements of the proposition continued in the texts on both independent and propositional logic until the last periods of the Ottoman Empire. Mehmed Emin Uskudârî was one of the important logicians of the Ottoman Empire who cared about this issue and therefore wrote an independent treatise. He tried to analyz the discussion of the elements of the proposition, without naming them, in the minds of the so-called predecessors and the latter. According to him, previous logicians saw the elements of the proposition as consisting of subject, predicate and judgmental link. Later logicians add a fourth and add the elements of the proposition; subject, predicate, the link that relates the subject and the predicate, and the judgmental link. The aforementioned triple and quadruple analysis approaches were also continued in the conditional propositions. According to the previous ones, there are three elements in the conditional proposition as pre-component, post-component and conditional preposition. According to the latter ones, in addition to these, there is a positive or negative element in the proposition. Uskudârî contributes to the element analysis of the proposition in two ways. First, it draws attention to the dimensions of the issue by summarizing this issue in an understandable language and level.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Klasik mantığın çözümlenmeyi hedeflediği temel meselelerin başında akıl yürütmelerin geldiği bilinmektedir. Ancak akıl yürütmelerin anlaşılması için onların maddeleri konumunda olan önermelerin bilinmesi gerekir. Önermelerin anlaşılması için de onları meydana getiren kavramların çözümlenmesine gerek duyulmaktadır. Basit bir önerme dilsel olarak isim, fiil ve edat denilen genel lafızlardan meydana gelmektedir. Bu genel lafızların mantıksal özellikler kazanması önermede konu, yüklem ve bağ konumunda ilişkisel durumları ifade eden terimler olmalarıyla mümkündür. Dolayısıyla önermeyi meydana getiren parçalar, mantıksal nitelik kazanan kavramlardır. Bu açıdan genel lafızların önerme düzeyinde varlık göstermeleri, onların mantıksal bir analize tâbi tutulmalarını gerektirmektedir.

Önermelerin hemcinsleri olan diğer tümcelerden farklı olmaları, doğruluk ve yanlışlık gibi epistemik değerlere tâbi tutulabilir olmalarından

kaynaklanmaktadır. Bu nedenle her önerme, ya doğru ya da yanlış olmak zorundadır.¹ Diğer tümcelerden farklı olarak önermelerin doğru ve yanlış olmalarını sağlayan, onlarda zorunlu olarak bulunan “bağ”ın varlığıdır. Bu anlamda bağ, herhangi bir tümceye mantıksal özellik kazandırarak onun felsefi ve bilimsel düzeyde çözümlenmesini ve tartışılmasını gerektirmektedir. Çünkü bağ, önermede temel unsurlar konumunda olan konu ile yüklemi birleştirerek olumluluk veya olumsuzluk yargılarını meydana getirmektedir.

Önermelerin dilsel ve mantıksal çözümlenme ihtiyacı, bu konuda fikir yürüten mantıkçıları önermelerin unsurlarının sayısı üzerinde düşünmeye yöneltmiştir. Önermeleri meydana getiren temel unsurlar nelerdir? Bunların sayıları kaçtır? Unsurlar arasında özsel ve ilintisel anlamda bir ayrım söz konusu mudur? Önermeyi meydana getiren parçalar tamamen dilsel veya anlamsal mıdır? Unsur sayılarının farklılığı, epistemik ve mantıksal anlamda önermede nasıl bir değişim meydana getirir? gibi soruların cevaplarını aramak maksadıyla mantık tarihinde bazı mantıkçılar, önermeleri çözümlenmeye çalışmışlardır.

Mantık biliminin birinci öğretmeni Aristoteles, *Peri Hermeneias*² adlı eserinde önermeyi meydana getiren parçaları isim ve fiil (mantıksal nitelik itibariyle konu ve yüklem) olarak belirlerken, İslam dünyasında ikinci öğretmen olarak bilinen Fârâbî, bu ikisine edatları (mantıksal nitelik itibariyle bağ) da ekleyerek önermenin unsur sayısını üç olarak belirlemiştir.³ Bundan sonra önermenin unsurlarının konu, yüklem ve bağ olarak düşünülmesi, İbn Sînâ, İbn Bâcce ve İbn Rüşd gibi önemli filozoflar tarafından da sürdürülmüştür.⁴ On dördüncü yüzyıldan itibaren Kudbuddin

¹ Harun Kuşlu, *Nasîruddîn Tûsî'de Önermeler Mantığı* (İstanbul: Klasik, 2016), 62-63.

² Aristoteles, *Yorum Üzerine*, trc. Saffet Babür (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 16a 20, 16b 6, 8-9. Önermelerin parçaları hakkında Peter Geach, Aristoteles'in *De Interpretatione*'da iki taraflı, *Prior Analytics*'te üçlü bir sistemi benimsediğini ileri sürer. Bk. Khaled El-Rouayheb, “Does a Proposition Have Three Parts or Four? A Debate in Later Arabic Logic”, *Brill*, 301-331, *Oriens* 44, (2016), 302, dip 1.

³ Fârâbî, *Kitâbu peri hermeneias eyu'l-ibâre*, nşr. Mübahat Türkel-Küyel (Ankara: AKM Yayını, 1990), 21.

⁴ İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, trc. Ali Durusoy-Muhittin Macit-Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 20; İbn Bâcce, “Te’âlik ‘alâ kitâbi İsbâgüci li'l-Fârâbî”, *Te’âlik İbn Bâcce ‘alâ mantıki'l-Fârâbî*, thk. Mâcîc Fahrî (Beyrut: Dâru'l-Meşrîk, 1994), 25-26. Ayrıca bk. Muhammet Nasih Ece, *İbn Bâcce Mantığı ve Fârâbî Bağlantıları* (Konya: Çizgi Yayınları, 2021), 27; İbn Rüşd, *Telhisu mantıku Aristû kitâbu'l-ibâre*, thk. Gerard Gihamy (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî, 1992), 88. Bu konuda Aristoteles'i savunmak maksadıyla İbn Rüşd'ün, Fârâbî ve İskender'e yönelttiği eleştiriler ekseninde meydana gelen tartışma için bk. Muhammet Nasih Ece, *İbn Rüşd'ün Önermeler Mantığı ve Aristoteles Temelleri* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2018), 31-42. İbn Rüşd, Aristoteles'in konu ve yüklemi özsel

Râzî, Teftazânî ve Cürçânî gibi bazı mantıkçılar söz konusu üç parçaya ek olarak dördüncü parçadan bahsederek bunu tartışmaya çalışmışlardır.⁵ Böylelikle önermenin parçalarına dair üçlü ve dördlü analiz yaklaşımları söz konusu olmuştur. Dördlü analizi kabul edenlere göre önermenin unsurları; konu, yüklem, bağ (konu ile yüklemi ilişkilendiren) ve yargısalılık (konu ile yüklem ilişkilendirmekten kaynaklanan) şeklinde düşünülmüştür.

Önermenin unsur sayısı, Osmanlı'da birçok mantıkçı tarafından gerek genel mantık metinlerinin önermeyle ilgili kısımlarında gerek müstakil risalelerde tartışılmıştır. Bu konuyu problem olarak gören ve bu sebeple hakkında fikir yürüten mantıkçılardan biri de Mehmed Emin Üsküdârî'dir (ö. 1736).⁶ On yedinci yüzyılın sonunda ve on sekizinci yüzyılın başında yaşayan önemli bir Osmanlı düşünürü olan Üsküdârî, bu konuda müstakil olarak *Risâle fi Tahkiki'l-mezâhib fi'n-nisbeti'l-hükmiyye ve'n-nisbeti beyne beyne fi'l-kazâyâ* adında kısa bir risale kaleme almıştır. Ayrıca Taftâzânî'nin *Tehzîbu'l-mantık* adlı eserine yazdığı *Şerhu Tehzîbi'l-mantık* ve Kâtibî'nin *Şemsiyye* adlı eserine Kudbuddin Râzî'nin *Tahrîru'l-kavâidi'l-mantikiyye fi Şerhi'r-*

unsurlar olarak ileri sürdüğünü ortaya koymaktadır. Bağ ise özsel olmayan, ilintisel bir unsurdur. İbn Rüşd'ün bu konuda yaptığı çözümler, önermenin unsurlarına dair daha erken bir tartışma olması açısından önemlidir.

⁵ El-Rouayheb, "Does a Proposition Have Three Parts or Four? A Debate in Later Arabic Logic", 301. Kudbuddin Muhammed b. Muhammed er-Râzî, *Tahrîru'l-kavâidi'l-mantikiyye fi şerhi'r-risâleti's-şemsiyye* (Kum: Matbat-ı Emir, 1363), 86. Seyyid Şerif Cürçânî, "er-Risâletü'l-kubra fi'l-mantık", trc. Muhammet Nasih Ece, *YYUİFD* 5, 7 (2017), 106. Önermelerin dördlü analiz yaklaşımı, adını andığımız söz konusu 14. Yüzyıl mantıkçıları tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Abdülhamid I. Sabra'nın dikkat çektiği üzere İbn Sînâ tarafından açıkça değinilmese de onun yaklaşımında bu konunun işaretleri bulunmaktadır. Sabra'ya göre İbn Sînâ'da basit bir önerme konu, yüklem ve bağdan oluşsa da terimlerin öylesine sıralanması bir önermeyi oluşturmak için yeterli görünmemektedir. Önermelerde tasdik, uygulandığı ilişkiden farklı bir şeydir. Bk. Abdülhamid I. Sabra, "İbn Sînâ'da Mantığın Konusu", trc. Yusuf Daşdemir, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40, 221-240 (2015): 235-236. İbn Sînâ'nın ilgili metinleri için bk. İbn Sînâ, *Kitâbu's-Şifâ: Yorum Üzerine (İbâre)*, trc. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006), s. 36. Onun buradaki ifadeleri şu şekildedir: "Yüklemler önerme, üç şeyle tamamlanmaktadır. Çünkü yüklemler önerme, konunun anlamı, yüklem anlamı ve bu ikisi arasındaki nispetle tamamlanmaktadır. Anlamların zihinde bir araya gelmesi, zihinde konu ve yüklem olmaları değildir. Aksine bunun yanı sıra zihnin olumlama ve olumsuzlamayla iki anlam arasındaki nispete inanması gerekir."

⁶ Üsküdârî dışında XVIII. Yüzyılda Muhammed ed-Darendevî (ö. 1739), Ebu Said el-Hadimî (ö. 1762), Davud b. Muhammed el-Hanefî el-Karsî (ö. 1756), Muhammed Zeynî Mîrî Kâtipzâde (Risalesinin yazım tarihi: 1760) Yusuf Bozkırî (Risalesinin mevcut nüshadaki istinsah tarihi:1774), Halil b. Ahmed b. Himmet el-Konevî (ö. 1809) gibi düşünürler, önermenin unsurlarına dair eser veya risaleler kaleme almışlardır. Bunun için bk. Eşref Altaş, "XVIII. Yüzyıl Eczâu'l-Kaziyye Risaleleri ve Darendeli Mehmed Efendi'nin Risâle Fi't-Tefrika Beyne Mezhebi'l-Müteahhirîn ve'l-Kudemâ Fi'l-Kaziyye ve't-Tasdîk İsimli Eseri", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25-46, 38, (2010/1), 27-28.

Risâleti's-Şemsiyye adındaki esrine yazdığı *Hâşiye ale'l-kısmi's-sânî min Şerhi Şemsiyye* adlı eserlerinde bu konuyu farklı boyutlarda incelemeye çalışmıştır.⁷

Önermenin unsurlarının sayısal analizini önceki ve sonraki mantıkçılar nezdinde yapmaya çalışan Üsküdârî, her iki kesimin temel yaklaşımlarını ve yaklaşımlarındaki farklı noktaları tespit ederek bir yol izler. İşte bu makale, Üsküdârî tarafından hem yüklemli hem de şartlı önermelerin unsur sayısına dair ileri sürülen niceliksel tespitlerden onun çözümlemelerini, ardından üçüncü unsur olan bağa dönük yorumlarını incelemeye çalışmaktadır. Öncelikle bu konu hakkında müstakil olarak kaleme aldığı risale ve şerh üzerinden onun nazarında meselenin teknik boyutunu ortaya koyarak, daha sonra ise haşiyesinde ilgili kısım üzerinden bunun yorumlayıcı analizlerine odaklanan tarzda bir yöntem takip etmeye çalışacağız.

A. Basit Önermeler

Basit bir önerme, konu (mevzu), yüklem (mahmul) ve bağdan (rabıta) meydana gelmektedir. Basit önermelerde tek bir yargı bulunur ve tek bir yargının olması, onların konu, yüklem ve bağa çözümlenmelerini gerektirmektedir.⁸

Üsküdârî, *Risâle fi Tahkiki'l-mezâhib fi'n-nisbeti'l-hükmiyye ve'n-nisbeti beyne beyne fi'l-kazâyâ* adlı kısa risalesinde önermenin unsurlarının sayısal analizini, öncekiler (mütekaddimin) ve sonrakiler (müteahhirin) diye tabir edilen mantıkçılar nezdinde yapmaya çalışmaktadır. Bu iki mantıkçı sınıfının kimler oldukları ve zamansal olarak hangi döneme denk geldikleri meselesi konumuzun dışında olduğu için üzerinde durmayacağız.⁹ Onun *Şerhu Tehzîbi'l-mantık* adlı eserinde basit/yüklemli önermeler düzeyinde bu konuyu ele alış biçimi, kısa risalesinden içerik ve kapsam açısından pek de farklı değildir. Bu konuda daha detaylı ve derinlikli analizlerini ise *Hâşiye ale'l-kısmi's-sânî min Şerhi Şemsiyye*'de görebilmekteyiz. Ancak buradaki analizleri, önermenin sayısal değerinden çok, sayısal değerini etkileyen

⁷ Üsküdârî'nin mantığa dair eserleri hakkında bilgi için bk. Khaled el-Rouayheb, *The Development of Arabic Logic (1200-1800)*, (Basel: Schwabe Verlag, 2019), 222-224; Mehmed Emin Üsküdârî, *Telhîsu Tehâfüti'l-Hukemâ*, trc. Kamuran Gökdağ, (İstanbul: TYEKB, 2014), 34-39.

⁸ Basit bir önermenin yapısal durumunda terimlerin sayısına dair, yani konuyu veya yüklemi ifade eden terimlerin sayısal çokluğu hakkında tartışmalar yapılmıştır. Konunun bu tarafı incelememizin dışında olduğu için buna girmeyeceğiz.

⁹ Bunun için bk. Altaş, "XVIII. Yüzyıl Eczâü'l-Kaziyye Risaleleri ve Darendeli Mehmed Efendî'nin Risâle Fi't-Tefrika Beyne Mezhebi'l-Müteahhirîn ve'l-Kudemâ Fi'l-Kaziyye ve't-Tasdik İsimli Eseri", 34-35.

üçüncü unsur olarak zikredilebilecek “bağ”ın yapısına ve işlevine dönüktür.

Üsküdârî, gerek önceki gerek sonraki mantıkçılar nazarında önermenin unsur sayısının farklı biçimlerde ele alınmasının sebebini, her iki tarafın konu ve yüklemi birbirine bağlayan yargısal bağa karşı edindikleri farklı tutumlara bağlar. Bu nedenle bu meselenin odağında yer alan nokta veya probleme yol açan hususun, önermede konu ve yüklem temel unsurlarını bağlayan bağın olduğu açıktır. Bu bakımdan bağa yüklenen anlamlar ve bağın işlevine dair yaklaşımlarda farklılıkların yaşanması, mantık açısından zengin ve faydalı bir literatür meydana getirmiştir.

Üsküdârî’ye göre önceki mantıkçılar, önermenin unsur sayısını üç olarak belirlemişlerdir. Bunlar konu, yüklem ve bağdır (nisbet-i hükmiyye- a nexus between them).¹⁰ Konu, yüklem kendisine yüklendiği veya dayandığı unsurdur. Bu sebeple önermenin varlık dayanağı da konudur. Yüklem, dayanağı durumunda olan konuya yüklenen veya ona nitelik olan unsurdur. İlişkiye delalet eden ve rabita olarak isimlendirilen yargısal bağ ise olumlu veya olumsuz olarak konu ile yüklem bağlantısını sağlayan unsurdur. Bundan amaçlanan ilişkinin gerçekleşip gerçekleşmemesidir (vuku’ ev lâ vuku’). Önceki mantıkçıların yargısal bağdan kastettikleri, yüklem konuya yüklenmesi veya yüklenmemesidir. Başka bir ifadeyle yüklem konu için gerçekleşip gerçekleşmemesidir. Onlar, yüklem konuya yüklenmesi veya yüklenmemesini, yüklem iki açıdan sıfatı olarak düşünmüşlerdir. Bunun anlamı, yüklem konuyla birleşmesi veya ondan ayrışmasıdır. Bu durum, yüklem konuya yüklenmesi veya yüklenmemesi

¹⁰ Üsküdârî, *Risâle fî Tahkîki’l-mezâhib fî’-n-nisbeti’l-hükmiyye ve’-n-nisbeti beyne beyne fî’l-kazâyâ* adlı risalesinde konu ve yüklem ek olarak doğrudan üçüncü unsur için “yüklem konu için olması veya olmaması” ifadesini kullanır. *Şerhu Tehzîbi’l-mantık*’ta ise bu ifadeyi yargısal bağ diye ifade ettiğimiz “nisbet-i hükmiyye”nin açılımı olarak kullanmaktadır. Sonraki mantıkçılar açısından önermenin unsur sayısında üçüncüsünün yargısal bağ (nisbet-i hükmiyye) olarak ifade edilmesi Üsküdârî’nin bu konudaki en geniş eserinde de geçmektedir. Bunun için bk. Üsküdârî, *Risâle fî Tahkîki’l-mezâhib fî’-n-nisbeti’l-hükmiyye ve’-n-nisbeti beyne beyne fî’l-kazâyâ*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş, nu: 556. vr. 72a. Bu risale bundan sonra **RT** kısaltmasıyla anılacaktır; *Hâşiye ale’l-kısmi’s-sânî min Şerhi Şemsiyye*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, nu 5042, vr. 2391b. Bu eser bundan sonra **HŞS** kısaltmasıyla anılacaktır. Ayrıca bk. *Şerhu Tehzîbi’l-mantık*, pr. 203-204. Üsküdârî’nin bu eseri Mehmet Zahit Tiryaki tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmış, ayrıca eserin tahkiki yapılarak tezin sonuna eklenmiştir. Üsküdârî’nin bu eserine atıflar yaptığımızda bu tahkiki metinden yararlanacak, aynı zamanda Tiryaki’nin eser için yapmış olduğu **ŞTM** kısaltmasını ve eseri paragraflandırma biçimini kullanacağız. Bk. Mehmet Zahit Tiryaki, *Mehmed Emîn Üsküdârî’nin Şerhu Tehzîbi’l-Mantık İsimli Eserinin Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007. Üsküdârî, *ŞTM*’de musannifin sözlerinin zahirinde üçlü analiz sistemini kabul ettiğini ifade eder. Bk. Üsküdârî, *ŞTM*, pr. 204.

olarak da ifade edilebilir. Örneğin “*İnsan yazardır*” olumlu önermesinde “yazar” yüklemi, konu olan “insana” yüklenmiş veya onunla birleştirilmiştir. “*İnsan yazar değildir*” olumsuz önermesinde ise yüklem konuya yüklenmemiş, dolayısıyla konuyla birleştirilmemiştir.¹¹

Önermeyi var eden şey ve aynı zamanda onu diğer tümcelerden ayıranın onun yargısal bir niteliğe sahip olmasıdır. Başka bir ifade ile önerme, üçüncü unsur olarak ifade ettiğimiz bağ sebebiyle yargısal niteliğe sahip olmaktadır. Bu sebeple Üsküdârî, önermede hükmün, bir şeyin bir şey için sabit olmasının veya bir şeyin bir şeyle alakasının bulunmadığının ifade edilmesi için olduğunu ileri sürer. Örneğin “*insan yazardır*” önermesinde yüklem için sabit olduğu, “*İnsan yazar değildir*” önermesinde ise yüklem ile konunun alakalı olmadığı ifade edilmektedir. Önceki mantıkçılara göre yüklem için sabit olup olmaması, aynı zamanda ileride sonraki mantıkçılar için önermenin dördüncü unsuru olarak karşımıza çıkacak olan olumluluk veya olumsuzluğu meydana getirmektedir.¹²

Üsküdârî'nin tespitlerine göre sonraki mantıkçılar ise önermenin parçalarını dört olarak düşünmüşlerdir. Bunlar; (1) konu, (2) yüklem, (3) konu ve yüklemi ilişkilendiren bağ (nisbeti-i beyne beyne) ve (4) yargısal bağ (nisbet-i hükmiyye) olarak ifade edilen yargının gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesidir (vuku' ev lâ vuku'). Onların nazarında üçüncü unsur, yargının kendisiyle gerçekleştiği (mavridu'l-hükm) bağıdır. Bu bağ, yüklemi konuya bağlamak için vardır. Dördüncü unsur olan yargısallığın gerçekleşip gerçekleşmemesi ise üçüncü unsur olan ilişkiyi kuran bağa olumlu veya olumsuz bir şekilde sıfat olarak düşünülmemektedir. Oysa önceki mantıkçılarca yargının gerçekleşip gerçekleşmemesi, temel iki unsurdan biri olan yüklem sıfat olarak düşünülmekteydi. Yargısallığın yüklem değil de, ilişki kuran bağa sıfat yapılması anlamı, nefsu'l-emre mutabık olmasıdır. Yargısallığın gerçekleşmesinin anlamı ise nefsu'l-emre uygun olup olmamasıdır. Yukarıda verilen “*İnsan yazardır*” önermesinde, nefsu'l-emrde böyle olduğu için yüklem konuyla bileşmesi söz konusudur. “*İnsan yazar değildir*” önermesinin anlamı ise nefsu'l-emrde konu-yüklem ilişkisinin uyumsuzluğu söz konusudur.¹³ Anlaşılan sonraki mantıkçılara göre yargısallık olarak ifade ettiğimiz dördüncü unsur, eğer yüklem sıfat olarak düşünülürse bu doğru olmaz. Doğru olan gerçeğe uygunluktur, ki bu da yargısallığın bağa sıfat yapılmasıdır. Yargısallığı yüklem değil de bağın ortaya çıkarttı kabul

¹¹ Üsküdârî, *RT*, vr. 72a; *ŞTM*, pr. 203-204.

¹² Üsküdârî, *ŞTM*, pr. 202.

¹³ Üsküdârî, *RT*, vr. 72b; *ŞTM*, pr. 205; *HŞS*, 2392a.

edilirse bu durumda yargısallığın bağına sıfat olarak düşünülmesi gerekir. Salt konu ve yüklem varlığı önermeyi tamamlamaz. Önermede esas olan ve onu diğer tümceden de ayıranın onun yargısallığı olduğu düşünüldüğünde bu yargısallığın neye bağlı olarak var olduğuna bakılmalıdır. Bağın ortaya çıkardığını çok açık bir şekilde söylemek mümkündür.

Üsküdârî'nin anlatmaya çalıştığı, sonraki mantıkçıların nezdinde üçüncü unsur olarak düşünülen bağın şekilsel ve aracı bir göreve sahip olmasıdır. Bağ, icra ettiği bu görevle yargısal bağı ortaya çıkarmaktadır. Yargısal bağ ise olumlu veya olumsuz olarak ilişkinin gerçekleşip gerçekleşmemesini sağlamaktadır.¹⁴ Böylelikle yargısal bağ, bağın salt bir fonksiyonu olarak değil, dördüncü unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Üsküdârî, önermenin unsurlarına dair önceki mantıkçıların üçlü ve sonraki mantıkçıların dördümlü analiz yaklaşımlarını ve unsurlarının ne anlama geldiklerini sunduktan sonra her iki yaklaşım biçiminde oluşan farklılığı netleştirmeye çalışmaktadır. Buna göre farklılık iki noktadadır. Birincisi, sonraki mantıkçıların konu ve yüklemi ilişkilendiren bağın (nispeti-i beyne beyne) varlığını ayrı bir unsur olarak kabul etmeleridir. Önceki mantıkçılarda böyle bir şey söz konusu değildir. İkincisi ise sonraki mantıkçıların yargısal bağı (nisbet-i hükmiyye), yani gerçekleşmeyi veya gerçekleşmemeyi, konu ve yüklemi ilişkilendiren bağına sıfat yapmalarınıdır. Önceki mantıkçılar ise bunu doğrudan yükleme sıfatı olarak düşünmüşlerdir. İkinci ayrılık, birinciden kaynaklanmaktadır.¹⁵

Konu ve yüklemi ilişkilendiren bağın varlığı kabul edilirse yargının gerçekleşip gerçekleşmemesi de ona sıfat yapılıdır. Çünkü bağ, konu ve yüklemi bir araya getiren unsur olarak gerçekleşip gerçekleşmemesi bakımından yargısal bildirim sebebidir. Örneğin “*insan yazıcıdır*” gibi basit bir önermede konu ve yüklem dışında “dır” bağı, birinci dereceden konu ve yüklemi birbirine bağlar, ikinci dereceden de söz konusu bağlam sonucunda bir yargıyı meydana getirmektedir. Bu yargı da bir şeyin gerçekleşip gerçekleşmediğini göstermektedir. Bu durumda konu ve yükleme ek olarak iki unsur ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar dilsel olarak üç parçadan fazlası bulunmasa da anlamsal olarak veya mantığa konu olması açısından dört parça söz konusu olmaktadır.

Üsküdârî'ye göre önceki mantıkçılar ile sonraki mantıkçılar arasında meydana gelen ayrılık, sonrakilerin konu ile yüklemi ilişkilendiren bağına kuşkucu bir yaklaşım sergilemelerinde yatmaktadır. Problemin nedeni,

¹⁴ Üsküdârî, *HSS*, 2392a.

¹⁵ Üsküdârî, *RT*, vr. 72b; *ŞTM*, pr. 206.

onların bağın yargısallık anlamını vermediği düşüncesine sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Yani onlar bağ, yargıyı vermeyen sadece soyut bir ilişkiyi meydana getiren parça olarak düşünmüşlerdir. Eğer bağ, salt bu şekilde ilişkiden ibaret düşünülmezse söz konusu kuşku da oluşmayacaktır. Kuşkunun kalkması durumunda ise bağa dair oluşan kavrayış, diğer kavrayışı da, yani yargısal bağın anlaşılmasını da sağlayacaktır. Üsküdârî, bu şekilde düşünmenin vicdanın gereği olduğunu ifade ederek, bir anlamda bu tartışmada konumunu önceki mantıkçılardan yana belirlemektedir. Ona göre konu ve yüklemi birleştiren bağın aynıyla yargısal hüküm verdiği şeklindeki bir tezle, sonraki mantıkçılara bir cevap verilebilir.¹⁶

B. Şartlı Önermeler

Şartlı önermeler, basit önermelerden farklı olarak içinde birden fazla yargıyı barındıran önermelerdir. Bunların çözümlenmesi, basitlerde olduğu gibi terimler üzerinden değil, kendisini meydana getiren yargılar üzerinden yapılır. Şart edatı aracılığıyla, önermeler arasında şartlılık durumu söz konusu olduğu için şartlı denilmiştir. “Güneş doğarsa gündüz olur” önermesinde olduğu gibi iki önerme arasında biri diğerini gerektirecek bir bitişme varsa buna bitişik şartlı, “sayıya tek ya da çifttir” önermesinde olduğu gibi yargıların birbirini iptal etmesi söz konusu ise buna da ayrık şartlı önerme denir. Önermelerde geçen birinci tarafa ön-bileşen, (mukaddem) ikinci tarafa ise art-bileşen (tâlî) ve bunları birleştiren bağa da şart edatı denir.

Üsküdârî, basit önermelerde önceki mantıkçılar ile sonraki mantıkçılar arasında konu ve yüklemi ilişkilendiren bağ üzerinden meydana gelen farklılığın, şartlı önermelerde de aynen geçerli olduğunu ifade eder. Bu durumda bitişik şartlı ve ayrık şartlı önermelerde öncekilere göre üç, sonrakilere göre ise dört unsur bulunmaktadır.

Önceki mantıkçılara göre şartlı önermeler; ön-bileşen, art-bileşen ve bu iki tarafı ilişkilendiren yargısal bağdan (nisbetü'l hükmiyye) meydana gelmektedir. Bitişik şartlı önermelerdeki yargısal bağ, olumlu veya olumsuz olsun mutlak olarak bitişikliği ifade eder. Bitişik şartlı olumlu ile bitişik şartlı olumsuz arasındaki fark, olumlularda bitişmenin gerçekleşmesi, olumsuzlarda ise bitişmenin gerçekleşmesinin engellenmesidir. Önceki mantıkçılara göre şartlıda iki önerme arasında tek bir bağ vardır, o da yargısal bağdır. Yargısal bağ, bitişik şartlı önermelerde söz konusu iki

¹⁶ Üsküdârî, *RT*, vr. 72b; *ŞTM*, pr. 206-207.

tarafından birinin olumlu olarak gerçekleşmesiyle diğerinin de gerçekleşmesini ya da olumsuz olarak gerçekleşmemesini sağlamaktadır. Olumlularda yargısal bağ, gerçekleşmeyle alakalı iken, olumsuzlarda gerçekleşmemeye alakalıdır. Burada söz konusu olan bitişik şartlılarda bir önermenin gerçekleşmesiyle diğer önermenin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi; ayrık şartlılarda ise önermeler arasında uyumsuzluğun gerçekleşip gerçekleşmemesidir. Üsküdârî, burada bir noktaya dikkat çekmektedir ki, o da basit önermelerde olduğu gibi daha sonraki mantıkçıların ileri sürdüklerinden farklı olarak yargısal bağın tarafları bağlayan şart edatına sıfat olarak düşünülmemesidir. Burada yargısal bağdan murat edilen bitişiklerde olumlu veya olumsuz olarak mutlak bileşim, ayrık şartlılarda ise mutlak uzlaşmazlıktır.¹⁷

Sonraki mantıkçılar ise bitişik ve ayrık şartlı önermelerde dört unsur kabul etmişlerdir. Bunlar; (1) ön-bileşen, (2) art-bileşen, (3) her iki tarafı ilişkilendiren bağ ve (4) yargısal bağdır. Üsküdârî'ye göre bitişik şartlı önermelerde ön-bileşen ile art-bileşeni ilişkilendiren bağ, yani üçüncü unsur, mutlak olarak bir önermenin diğer önermeye bağlı olarak gerçekleştiğine delalet eder. Hem olumlu hem de olumsuzlarda bu durum aynıdır. Dördüncü unsur olan yargısal bağ ise önermelerin bitişmesinin yargısal olarak gerçekleştiğini veya gerçekleşmediğini ifade eder. Yargısallık, olumlularda bitişmenin gerçekleşmesiyle (ikâ') bağlantılıdır, olumsuzlarda ise bitişmenin kalkmasıyla (intizâ') bağlantılıdır. Buna göre bitişik şartlı olumlu önerme, bir önermenin diğer bir önerme ile olan ilişkisinin gerçekleşmesini sağlayan hükümden ibarettir. Bitişik şartlı olumsuz bir önerme ise taraflardan birinin kalkmasıyla diğerinin kalkmasını sağlayan bir yapıya sahiptir. Bir önermenin gerçekleşmesiyle diğer önermenin gerçekleşmesini sağlayan, yani dilsel olarak da her iki tarafı ilişkilendiren unsur bağdır. Yargısal bağ ise buna göreli bir duruma sahiptir. Yani taraflar arasında ilişkinin gerçekleşmesiyle olumlu veya olumsuz yargılar meydana gelmektedir.¹⁸ Örneğin "*eğer güneş doğarsa gündüz olur*" gibi bitişik olumlu şartlı bir önermede "gündüz olur" art-bileşen kısmı, "güneş doğar" ön-bileşen kısmına bağlı olarak gerçekleşmektedir. "*Eğer güneş doğarsa gündüz var olmaz*" gibi olumsuz bir önermede ise gerçekte olmayacak olan gündüzün var oluşunu, güneşin doğmamasına bağlamaktadır. Söz konusu durumları meydana getiren her iki tarafı ilişkilendiren bağdır.¹⁹ Üsküdârî'nin anlattıklarını biraz açacak olursak şunları söyleyebiliriz: Tarafları ilişkilendiren bağ, şartlı önermede bulunan

¹⁷ Üsküdârî, *RT*, vr. 73b; *ŞTM*, pr. 209.

¹⁸ Üsküdârî, *RT*, vr. 73a; *ŞTM*, pr. 209.

¹⁹ Üsküdârî, *RT*, vr. 73a.

her iki yargıyı birleştirmektedir. Buna bağlı olarak olumluluk ve olumsuzluk yargıları meydana gelmektedir. Bu iki hükmü ortaya çıkaran da üçüncü unsura bağlı anlamsal olarak (dilsel olarak değil) varlık kazanan yargısal bağıdır.

Ayrık şartlı önermelerde her iki esas unsuru ilişkilendiren bağ, olumlu veya olumsuz olsun, bir önermenin diğer önermeyle olan bağlantısını göstermektedir. Yargısal bağ (nisbetü'l-hükmiyye) ise ayrık şartlılarda uyumsuzluk (münâfât) ortaya çıkarmaktadır. Bu uyumsuzluk olumlularda gerçekleşmeyle, olumsuzlarda ise gerçekleşmemeye olur. Olumlu ayrık önermelerde uyumsuzluk, bir önermenin gerçekleşmesiyle diğerinin gerçekleşmesidir. Bu durum mutlak uyumsuzluk olarak kendini gösterir. Olumsuzlarda ise bir önermenin diğer önerme ile olan uyumsuzluğunun kaldırılmasıdır. Örneğin "*sayı ya tek ya da çifttir*" ayrık şartlı önermesinde, sayının tek olması, çift olmamasını gerektirecek bir anlama sahiptir. Olumsuzlarda ise söz konusu ayrışmanın kaldırılmasıdır.²⁰

Ayrık şartlı önermelerde Üsküdârî'nin izah ettiği şekilde sonraki mantıkçıların maksadını şu şekilde dile getirmek mümkündür: Ayrık şartlıda bulunan ön-bileşen ile art-bileşeni ilişkilendiren şart edatı, dilsel olarak bunları birbirine bağlar, buradan anlamsal olarak oluşan yargısal bağ ise taraflar arasında uyumsuzluk veya uyumsuzluğun kaldırılmasını ortaya çıkarır. Olumlu önermelerde uyumsuzluk söz konusu iken, olumsuzlarda taraflar arasındaki uyumsuzluk kaldırılmış olur.

Üsküdârî, böylelikle gerek bitişik şartlı gerek ayrık şartlı önermelerde sonraki mantıkçıların her iki tarafı ilişkilendiren bağ ile yargısal bağdan ne anladıklarını açıklığa kavuşturduğu sonucuna varmaktadır. Buna göre her iki tarafı ilişkilendiren bağ, hem bitişiklerde hem de ayrıklarda dilsel olarak tarafları birbirine bağlar. Burada salt bir ilişkilendirme söz konusudur. Bitişiklerde birbiriyle bitişme şeklinde bir ilişki varken, ayrıklarda birbirini iptal etme şeklinde bir ilişki vardır. Başka bir ifade ile bitişiklerde bitişmenin gerekliliği, ayrıklarda ayrılmanın gerekliliği vardır. Yargısal bağ ise bunların olumlu veya olumsuz olarak anlamsal yargılarını ortaya çıkarır. Buna göre olumlu bitişik önermelerde birbirine bağlı gerçekleşme söz konusuysen, ayrıklarda uyumsuzluğun gerçekleşmesi söz konusudur. Olumsuzlarda ise bunun tersi gerçekleşmektedir.

Daha önce adını zikrettiğimiz kısa risalesinde şartlı önermeler konusunda bir sonuca varan Üsküdârî'ye göre, bitişik şartlıdan anlaşılması

²⁰ Üsküdârî, *RT*, vr. 73a-73b.

gereken şey, bir önermenin gerçekleşmesiyle buna bağlı olarak başka bir önermenin gerçekleşmesidir. Burada önermeler arasında ya uyum (îkâ') ya da uyumsuzluk (îzâ') vardır. Bitişik şartlı önermelerde her iki yargıyı bitişiren ve uyum veya uyumsuzluğu ortaya çıkaran yargısal bağdır. Ayrık şartlı önermelerde ise yargısal bağ, daha önce denildiği gibi ayrılmayı ortaya çıkarır. Uyum ve uyumsuzlukta bir önermenin gerçekleşmesi, tersinin gerçekleşmemesi anlamına gelir.²¹

Üsküdârî'nin şartlı önermelere dair yaptığı son çözümlemede, gerek tanım ve tasniflerde gerek örneklendirmede sadece önceki mantıkçıların yaklaşımına yer vermesi, doğrudan ifade etmemekle beraber, önermenin unsurlarının sayısı hakkında onun tutumunu göstermektedir. Buna göre o, sonraki mantıkçıların dörtlü analiz sistemini benimsememektedir. Ancak şunu da ifade edelim ki, Üsküdârî sonraki mantıkçıların yaklaşımını anlaşılır kılma konusunda iyi bir anlatım gösterse de sonraki mantıkçıların yanlışlığını veya öncekilerin doğruluğunu dolaylı bir yolla yapmaktadır. Dolaylı bir yöntemle bunu yapması, dörtlü analizin alternatif olarak kabul edilebileceğini göstermektedir. Yine de üçlü analizin akla daha uygun olduğunu ifade etmekle son tahlilde konumunu belirginleştirmektedir.

C. Bağın İşlevi

Üsküdârî'nin adlarını andığımız ilk iki eseri üzerinden önermenin unsur sayısına dair yaklaşımını inceledikten sonra, tasdikata dair geniş eserindeki üçüncü unsur olan bağa yönelik çözümlemelerine değinmeye çalışacağız. Onun burada bağ hakkındaki düşüncelerinin aynı zamanda unsur sayısı hakkındaki tutumunu da dolaylı olarak tayin ettiğini söyleyebiliriz.

Üsküdârî burada bağın aklî olarak muhtemel beş anlamından bahsedilebileceğini söyler. Birincisi, bağın konu ile yüklem arasında bağlantının olduğunu dile getirerek, bunun gerçekleştiğini veya gerçekleşmediğini vurgulamasıdır. İkincisi, bağın sadece bağlantının varlığına delalet etmesidir. Üçüncüsü, sadece gerçekleştiğine veya gerçekleşmediğine delalet etmesidir. Dördüncüsü, gerçekleşip gerçekleşmediğine itibar etmek şartıyla bağın varlık göstermesidir. Beşincisi ise gerçekleşip gerçekleşmemesine itibar etmeksizin bağın var olmasıdır. Üsküdârî'ye göre ikinci ve üçüncü anlamdaki bağın durumları, soyut aklî ihtimallerdir. Bu nedenle biri gerçekleşip gerçekleşmemeye diğeri ise bağlantıya delalet etmemektedir. Dördüncü ve beşinci anlamda ise birincinin işlevi bulunmaktadır.²² Buradan hareketle Üsküdârî'nin yaptığı tasniflerden,

²¹ Üsküdârî, *RT*, vr. 73b.

²² Üsküdârî, *HSS*, 2392b.

önermenin üçüncü parçası olan bağın anlamsal olarak birçok manası olsa da en nihayetinde konu ve yüklem ilişkisini kurarak, olumluluk veya olumsuzluk anlamında gerçekleşmeye veya gerçekleşmemeye delalet ettiğini söyleyebiliriz. Yani önermede konu ve yüklem ilişkisi kurulurken aynı zamanda bir şeyin gerçekleşip gerçekleşmemesine de işaret edilmektedir. Üsküdârî burada, sonraki mantıkçıların tutumunu içeren bir yaklaşıma sahiptir. Ancak bu, dilsel olarak değil, anlamsal olarak böyledir. Sonraki mantıkçıların tutumunu anlamsal olarak içeren bir yaklaşıma sahip olması, onlardan yana tavır almasını gerektirmez. Bu tutumunu, ortaya koyduklarından hareketle bağın işlevleri olarak okumak gerekir. Başka bir ifadeyle bağın birçok anlamının kabul edilmesi, buna bağlı olarak önermenin dördüncü unsurunun kabul edilmesi gerektiği anlamına gelmez. Bu ilerde değineceğimiz lafız-mana ilişkisine bağlı olarak unsur sayısının değişip değişmemesi problemini tartışmayı gerektirmektedir.

İlişkinin gerçekleşmesine bağın nasıl delalet ettiğini örnekleyen Üsküdârî'ye göre bu durum, iltizâmî olarak "körlük"ün "göz"e delaleti gibidir. Salt anlamda körlük gözün varlığını gerektirmemektedir, ama körlük zihinde göze görelî olarak var olmaktadır. Benzer şekilde bağ lafzı, ilişkiyi görelî olarak meydana getirmektedir. Oysa ilişki onun dışındadır ve zihinsel olarak ondan çıkan bir şey değildir. Böylelikle bağın konu-yüklem arasındaki ilişkiye delaleti iltizâmî bir delalettir.²³ Bu yaklaşım tarzı, bağ ile delaletinin birinci dereceden bir ilişkiye sahip olmadığını göstermektedir. Bu nedenle onun anlamını konu ve yüklem gibi özsel düşünmek doğru değildir. Özsel olmayan bir ilişkiyi kuran bir yapının, duruma göre bir delaleti söz konusu olabilir.

Konu ile yüklem veya ön-bileşen ile art-bileşen ilişkisini sağlayan ve oradan olumluluk veya olumsuzluk yargısını ortaya çıkaran bağ bağımsız mıdır? Yani konu ve yüklem gibi kendi başına bir anlama sahip midir? Yukarıda geçenleri pekiştirir şekilde Üsküdârî, bağın edat olarak ister müfret ister bileşik olsun bağımsız bir anlama delalet etmeyeceğini ileri sürer. Çünkü bağ, bir nesneye değil, bir ilişkiye delalet eder. İlişkinin tarafları olmazsa onun da varlığı söz konusu olmaz. Bağın delaleti nesne dışı bir delalet, yani konu ve yüklem tarzında bir delalet değildir. Dillere göre değişen durumu olmakla birlikte söz konusu ilişkiyi sağlayan bağ, fiil durumunda olabilir. Üsküdârî'ye göre böyle durumlarda bağın bağımsız bir manası olabilir. Ancak "oldu (kane)" gibi ifadelerde bunların bağımsızlığı yine de fiiller gibi değildir. Bu türden bağlar hakiki olmayan bağlardır.

²³ Üsküdârî, *HŞS*, 2393a.

Bunların varlık kazanması itibari ve görelî olduğundan varlık bulmaları başka unsurların varlık kazanmasıyla mümkün olmaktadır. Bağ, bazen “o (hüve)” gibi isim kalıbında bazen “oldu (kane)” gibi fiil kalıbında gelebilir. Bu durumlar, kimi zaman özel bir dili ilgilendiren hususlardır ve hiçbir zaman konu yüklem gibi kendinden bağımsız değildir.²⁴

Hem önceki mantıkçılar hem de sonraki mantıkçılar, basit bir önermede geçen lafız sayısının üç olduğu konusunda hemfikirdirler. Daha önce dolaylı olarak değindiğimiz, sayısal analize dair esas nokta, lafız sayısınca anlam sınırlamasının zorunluluğuna ilişkindir. Anlamlar, lafız sayısınca mıdır? yoksa anlam sayısı lafızdan daha fazla olabilir mi? Burada Üsküdârî'nin yaklaşımı, anlamların lafızlardan daha fazla olabileceğinden yanadır. Ona göre konu lafız konuya, yüklem lafız yüklem ve bağ lafız konu-yüklem ilişkisine, buna ek olarak bağlantının gerçekleşip gerçekleşmediğine de delalet eder. Bu durumda burada üç lafız, dört anlam bulunmaktadır. Bunlardan bağ, iki manaya delalet etmektedir. Bağın gerçekleşme veya gerçekleşmemeye delaleti mutabıkî iken, ilişkiye delaleti ise iltizamîdir.²⁵

Üsküdârî, bu durumu bu şekilde düşünse de lafız ve mana boyutunun değişebilirliğine de dikkat çekmektedir. Örneğin lafız düzeyinde unsurları itibariyle önermelerin ikili (sünâî) ve üçlü (sülâsî) bir tasnife tâbi tutulması, aklî veya anlam boyutu itibariyle aynı sayıda olduğunu göstermez. Hem ikili hem de üçlü önermelerde lafız sayısından daha fazla anlamsal olarak unsurlar çıkabilmektedir. Ancak onun dil ve anlam açısından meydana gelen farklılığa dikkat çekmesi önemlidir.²⁶ Nitekim kendisinin de işaret ettiği gibi lafız bakımından dile getirilen tasnif, Arapça üzerinden düşünülmüştür. Diğer dillerde durum böyle olmayabilir. Bu meselenin önemli tarafı mantıksal olandır ve dillere göre tasnifler mantıksal olanı değiştirmemektedir.

Sonuç

Önermenin unsur sayısına dair üçlü ve dördü analiz tartışmaları, on dördüncü yüzyılda başlamış ve on dokuzuncu yüzyıl Osmanlısına kadar sürmüştür. Gerek önermeye dair metinlerinde gerek bu meseleye dair doğrudan yazdığı bağımsız risalesinde Üsküdârî de bu tartışmaya dâhil olmuştur. Bu tartışmanın en önemli noktası, sayısal analizin neyi amaçladığıdır. Burada bir sayısal değerın tespit edilmesinin amaç olmadığı açıktır. Esas amaç daha üst bir seviye olarak görülebilecek olan dil ve

²⁴ Üsküdârî, *HSS*, 2393b-2394a, 2394b.

²⁵ Üsküdârî, *HSS*, 2396a.

²⁶ Üsküdârî, *HSS*, 2396b.

düşüncenin ayrı alanlar olarak farklı okumalar gerektirdiği gerçeğini kavramaktır. Nitekim bu çalışmanın son kısmında değindiğimiz lafız sayısının anlam sayısı ile orantılı olup olmaması meselesi, buna dönük olmuştur. Söz konusu alanların farklılığı dil ve mantık ayrımını ortaya çıkarmaktadır.

Üsküdârî, bu meseleye dair bağımsız bir risale kaleme alarak bu meseleyi önemsendiğini göstermiştir. Bu çerçevede ele aldığı hususiyetleri itibariyle probleme dair şu soruların cevaplarını bulabildik: Önermenin unsurları kaç tanedir ve nelerdir? Bunların hepsi aynı özsel veya ilintisel değerde midir? Dördüncü unsur hangisidir? Önceki ve sonraki mantıkçıları bu konuda farklı bir tutuma sevk eden nedir? Önermede yargının gerçekleşip gerçekleşmemesi sonraki mantıkçılarınca üçüncü unsur olarak ileri sürülen bağın sıfatı mı yoksa yüklem sıfatı mıdır? En önemlisi de lafız ve anlam sayısı bağlamında tartışmayı ortaya çıkaran bu problem neyi amaçlamaktadır?

Üsküdârî kendisine kadar gelen süreçte bu meselenin neden bu kadar önemsendiğinin üzerinde açıkça durmasa da dil ve düşünce bağlamında bir öneme sahip olduğunu üstü örtük belirtmektedir. Bu sebeple bu meseleyi ele alış tarzı, yaklaşımların hedeflediği üst amacı tartışmak yerine teknik düzeyde bir çözümlenmeye dönüşmektedir. Sorduğumuz sorular çerçevesinde onun çözümlenmeleri şekillenmekte ve bu itibarla problemin teknik boyutu açığa çıkmaktadır.

Önermelerin unsur analizi önceki ve sonraki mantıkçılara göre değişmektedir. Öncekilere göre bunlar konu, yüklem ve yargısal bağdır. Sonrakiler bunlara konu ve yüklemi ilişkilendiren bağ da ekleyerek bunların sayısını dört olarak belirlemişlerdir. Her iki mantıkçı grubuna göre konu ve yüklem özsel, diğer ikisi ise ilintiseldir. Ancak ilintisel oluşları duruma göre değişmektedir. Üsküdârî'nin açıkça ortaya koyduğu gibi önceki ve sonraki mantıkçıların bu konudaki farklılıkları, iki hususta kendini gösterdiği görüldü. İlki, sonraki mantıkçıların konu ile yüklemi ilişkilendiren bağın (nispeti-i beyne beyne) varlığını kabul etmeleridir. Oysa önceki mantıkçılarda salt bağın varlığı söz konusu değildi. Diğer ise, sonraki mantıkçıların yargısal bağ (nisbet-i hükmiyye), yani gerçekleşip gerçekleşmemeyi, konu ve yüklemi ilişkilendiren bağa sıfat yapmalarıdır. Önceki mantıkçılar bu unsuru doğrudan yüklem sıfatı olarak düşünmüşlerdir. İkinci farklılık birincisine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu yaklaşım biçimleri, aynı bakış açısıyla şartlı önermelerde de geçerli olmuştur. Öncekilere göre önermede ön-bileşen, art-bileşen ve şart edatı

bulunmaktadır. Sonrakiler ise buna basit önermelerde olduğu gibi gerçekleşip gerçekleşmemeyi de eklemişlerdir. Burada yargısal bağ, bitişiklerin olumsuzunda gerçekleşme, olumsuzunda ise gerçekleşmenin kaldırılması şeklinde kendini göstermektedir. Ayrık şartlı önermelerde ise olumlularda gerçekleşmemenin varlığı olumsuzlarda ise gerçekleşmemenin kaldırılması söz konudur.

Üsküdârî'nin tutumu önceki mantıkçılardan yana olmuştur. Ancak bu tutum, sadece taraf tutma şeklinde değil, sonrakilerin düşüncelerini ortaya koyma ve haklı olabilecek bazı noktalarına temas etme şeklinde bir çözümlemedir. Problemin dilsel ve mantıksal boyutu bulunduğundan o, dilsel düzeyde üçlü bir analizden yana tavır geliştirmekte ve bu konuda bazı mantıkçıların görüşlerinden destek almaktadır. Ancak sonraki mantıkçıların dediği gibi anlamsal olarak bağın hem konu ve yüklemi birleştirme gibi bir fonksiyonu hem de olumluluk ve olumsuzluk anlamında bir yargıyı meydana getirmesi söz konusudur.

Bu iki yaklaşımdan herhangi biri doğru, diğeri yanlış olabilir. Farklı noktalarda duruma göre her iki yaklaşıma da hak verilebilir. Bize göre burada esas olan, zaman içinde birçok mantıkçının dikkat çektiği böylesi bir meseleyi değerlendirmeye çalışmak ve bu problemin dilsel ve mantıksal olarak neye karşılık geldiğini ortaya koymaktır.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

3. Finansman/Destek:

Bu çalışma, Tübitak 1003 Öncelikli Alanlar Ar-Ge Projeleri Programına bağlı "17. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Arayışlarının Mahiyeti ve Yanyalı Esad Efendi'nin Katkıları" başlıklı projeye bağlı 120K008 numaralı alt projenin çıktısı olarak kaleme alınmıştır.

---

4. Katkı Oranı Beyanı:

Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

- ALTAŞ, Eşref. "XVIII. Yüzyıl Eczâü'l-Kaziyye Risaleleri ve Darendeli Mehmed Efendi'nin Risâle Fi't-Tefrika Beyne Mezhebi'l-Müteahhirîn ve'l-Kudemâ Fi'l-Kaziyye ve't-Tasdîk İsimli Eseri". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38. 25-46. 2010.
- ARİSTOTELES. *Yorum Üzerine*. Trc. Saffet Babür. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerif. "er-Risaletü'l-kubra fi'l-mantîk". Trc. Muhammet Nasih Ece. *YYUİFD* 5, 7. 2017.
- ECE, Muhammet Nasih. *İbn Bâcce Mantığı ve Fârâbî Bağlantıları*. Konya: Çizgi Yayınları, 2021.
- ECE, Muhammet Nasih. *İbn Rüşd'ün Önergeler Mantığı ve Aristoteles Temelleri*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2018.
- ER-RÂZÎ, Kudbuddin Muhammed b. Muhammed. *Tahrîru'l-kavâidi'l-mantikiyye fi Şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye*. Kum: Matbaat-ı Emir, 1363.
- EL-ROUAYHEB, Khaled. "Does a Proposition Have Three Parts or Four? A Debate in Later Arabic Logic". *Brill*. 301-331. *Oriens* 44, 2016.
- EL-ROUAYHEB, Khaled. *The Development of Arabic Logic (1200-1800)*. Basel: Schwabe Verlag, 2019.
- FÂRÂBÎ. *Kitâbu Peri Hermeneias eyu'l-ibâre*. Nşr. Mübahat Türkel-Küyel. Ankara: AKM Yayını, 1990.
- İBN BÂCCE. "Te'âlik 'alâ kitâbi İsbâgüci li'l-Fârâbî". *Te'âlik İbn Bâcce 'alâ mantiki'l-Fârâbî*. Thk. Mâcit Fahrî. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1994.
- İBN RÜŞD. *Telhisu Mantiku Aristû Kitâbu'l-İbâre*. Thk. Gerard Gihamy. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî, 1992.
- İBN SÎNÂ. *İşaretler ve Tembihler*. Trc. Ali Durusoy-Muhittin Macit-Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- İBN SÎNÂ. *Kitâbu's-Şifâ: Yorum Üzerine (İbâre)*. Trc. Ömer Türker. İstanbul:

Litera Yayıncılık, 2006.

KUŞLU, Harun. *Nasîruddîn Tûsî'de Önermeler Mantığı*. İstanbul: Klasik, 2016.

SABRA, Abdülhamid I. "İbn Sînâ'da Mantığın Konusu". Trc. Yusuf Daşdemir. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40. 221-240. 2015.

TİRYAKİ, Mehmet Zahit. *Mehmed Emîn Üsküdârî'nin Şerhu Tehzîbi'l-Mantık İsimli Eserinin Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. 2007.

ÜSKÜDÂRİ, Mehmed Emin. *Risâle fi Tahkîki'l-mezâhib fi'n-nisbeti'l-hükmiyye ve'n-nisbeti beyne beyne fi'l-kazâyâ*. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi. Kemankeş. Nu: 556.

ÜSKÜDÂRİ, Mehmed Emin. *Hâşiye ale'l-kısmi's-sânî min Şerhi Şemsiyye*. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi. Nu: 5042.

ÜSKÜDÂRİ, Mehmed Emin. "Şerhu Tehzîbi'l-mantık", *Mehmed Emîn Üsküdârî'nin Şerhu Tehzîbi'l-Mantık İsimli Eserinin Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. 2007.

ÜSKÜDÂRİ, Mehmed Emin. *Telhîsu Tehâfüti'l-Hukemâ*. Trc. Kamuran Gökdağ. İstanbul: TYEKB, 2014.

USKUDÂRÎ'S APPROACH TO THE ELEMENTS OF THE PROPOSITION

 Muhammet Nasih ECE^a

Extended Abstract

It is known by the experts of the field that reasoning comes first among the main issues that classical logic aims to analyze. However, in order to understand the reasonings, it is necessary to analyze the propositions from which they are formed. It is necessary to understand the propositions and analyze the concepts as they constitute them. A simple sentence consists of three parts: noun, verb and preposition. In the propositional sentences considered in the science of logic, the equivalents of these parts are logically named as subject, predicate and nexus. According to Aristotle, the founder of logic, a simple proposition consists of three basic elements: subject, predicate and nexus. Early Islamic philosophers such as Fârâbî, Ibn Sînâ, Ibn Bâcce and Ibn Rushd also accepted this triple system. The fourth part of the proposition was brought up for the first time by Kudbuddin Râzî, one of the important logicians of the fourteenth century. The important logicians of the same period, such as Teftazânî and Curcânî, who followed him, also discussed this issue. The discussion about the number of elements of the proposition continued in the texts on both independent and propositional logic until the last periods of the Ottoman Empire. Uskudarî, one of the important logicians of the Ottoman Empire, also gave importance to this issue and therefore wrote an independent treatise. Uskudarî, an important Ottoman thinker who lived at the end of the seventeenth century and at the beginning of the eighteenth century, independently wrote a short treatise on this subject called *Risâle fi Tahkîki'l-mezâhib fi'n-nisbeti'l-hükmiyye ve'n-nisbeti beyne beyne fi'l-kazâyâ*. Also, *Şerhu Tehzîbi'l-Mantık*, which he wrote to Taftâzânî's work *Tehzîbu'l Mantık*, and Kâtibî's *Şemsiyye*, to Kudbuddin Razi's work named *Tahrîru'l-kavâidi'l-mantikiyye fi Şerhi'r-Risâleti'ş-Şemsiyye, Hâşiye*

---

^a Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, hermesec2009@hotmail.com

ale'l-kısmi's-sânî min Şerhi Şemsiyye tried to examine this issue in different dimensions. He tried to analyze the discussion of the elements of the proposition, without naming them, in the minds of the so-called predecessors and the latter. According to him, previous logicians saw the elements of the proposition as consisting of subject, predicate and judgmental link. For example, a simple proposition such as "Man is a writer" has three parts: subject, predicate and link. Later logicians add a fourth and add the elements of the proposition; subject, predicate, the link that relates the subject and the predicate, and the judgmental link (a nexus between them). According to Uskudarî, the reason for the difference in the number of elements of the proposition in the eyes of the previous and later logicians lies in the different approaches of both parties towards the judicial bond that connects the subject and predicate. For this reason, the point at the center of this issue and the issue that causes the problem is the meaning attributed to the link that connects the main elements of the subject and predicate in the proposition. The aforementioned triple and quadruple analysis approaches were also continued in the conditional propositions. According to the previous ones, there are three elements in the conditional proposition as pre-component, post-component and conditional preposition. According to the latter ones, in addition to these, there is a positive or negative element in the proposition. In this case, according to later logicians, there are four elements in a conditional proposition: pre-component, post-component, conditional preposition and positive or negative element. Here, the judgmental link is realization in adjacent conditional affirmative propositions; in adjacent conditional negative propositions, it manifests itself as the removal of realization. While the judgmental link causes non-realization in disjunction conditional positive propositions, it causes the elimination of non-realization in negative propositions. Uskudarî contributes to the element analysis of the proposition in two ways. First, it draws attention to the dimensions of the subject by summarizing this issue in an understandable language and level. The second is that, although he ultimately takes a side with the previous ones, he determines the right points of the former and the latter and justifies them. Uskudarî's attitude was in favor of previous logicians. However, this attitude is not just in the form of taking sides. His attitude is an analysis of putting forward the thoughts of previous and later logicians and bringing out their right points. Since the problem has a linguistic and logical dimension, he develops an attitude in favor of a triple analysis at the linguistic level and receives support from the views of some logicians on this issue. However, as the later logicians said, semantically, the link has both a function of

combining the subject and the predicate, and forming a judgment in terms of positivity and negativity.

Keywords: Logic, elements of proposition, subject, predicate, nexus, Uskudârî.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is original.

2. Ethics approval:

Not applicable.

3. Funding/Support:

This work has been carried out as output of the sub-project of the project numbered 120K008 and entitled "The Nature of the Search for Ottoman Thought During the 19th Century and the Contributions of Yanyalı Esad Efendi" which is related to TÜBİTAK 1003 Priority Areas R&D Projects Program.

4. Author contribution:

The author declares no one has contributed to the article.

5. Competing interests:

The author declares no competing interests.

